

УДК 351:316.3[https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2\(43\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2(43)-5)**Дмитренко Геннадій Анатолійович,**

доктор економічних наук, професор, кафедра економіки бізнесу, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональної Академії управління персоналом», 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, e-mail: dmitrenko2000@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8211-5690>

Dmitrenko Gennady Anatoliyovych,

Doctor of Economics, Professor at the Department of Corporate Economics, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, 2, Frometivska Str., e-mail: dmitrenko2000@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8211-5690>

Олійник Олег Олегович,

аспірант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональної Академії управління персоналом», 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, e-mail: o.oleynik96@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-1225-1989>

Oliynyk Oleh Olehovych,

Postgraduate Student at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, 2, Frometivska Str., e-mail: o.oleynik96@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-1225-1989>,

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ЗМІНАМИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Анотація. Актуальність теми. Історичні джерела процесів політичної модернізації є важливим джерелом для аналізу сучасних тенденцій розвитку демократій у світі.

Мета – проаналізувати історичні тенденції розвитку західних демократій у розрізі процесів політичних модернізацій та демократичного транзиту.

Новизна. У 70-х рр. XX ст. актуалізувалися дві взаємопов'язані теорії, на сьогодні є беззаперечними лідерами в галузі методології порівняльних політичних досліджень – теорія раціонального вибору та неоконституціоналізм. Основним досягненням теорії раціонального вибору є те, що вона зводить різноманіття людської діяльності у спрощених моделях – ігор – і в кожному визначає оптимальні суб'єкти стратегії. При цьому отримані результати, по-перше, нейтральні, по-друге, широко використовуються для пояснення соціальних та політичних явищ та їх прогнозування. Нинішній етап модернізації розпочався з кінця 80-х років XX ст.. Його початок відбувався за умов розпаду світової соціалістичної системи, коли постсоціалістичні країни намагалися влитися у світове співтовариство народів, будували цивілізовані соціальні держави. Нині теорія модернізації трансформується на важливий інструмент пізнання.

Теоретичні та методологічні передумови модернізаційної парадигми утворюють класичні теорії соціальних змін Г. Спенсера (від «військового» – до «промислового» суспільства), Еміля Дюркгейма (від механічної – до органічної солідарності), Ф. Тьонніса (рух від природних зв'язків спільності до штучного атомістичним).

Відповідно до підходів, розроблених у 50–60-х рр. XX ст., модернізація є широкомасштабним, багатостороннім процесом, який передбачає швидку соціальну динаміку, радикальні зміни у соціальній структурі, життєвих стандартах, культурних нормах та цінностях.

Висновки. Політична модернізація – процес трансформації суспільства, що супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей та норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених.

Ключові слова: держава, політична влада, методологія державного управління, консолідована демократія, демократичний транзит, політична модернізація.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SOCIAL CHANGE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF POLITICAL MODERNIZATION AND DEMOCRATIC TRANSIT

Abstract. Relevance of the topic. Historical sources of political modernization processes are an important source for analyzing modern trends in the development of democracies in the world.

The goal is to analyze the historical trends in the development of Western democracies in the context of political modernization and democratic transit processes.

Novelty. In the 70s of the 20th century, two interrelated theories were updated, which are today the undisputed leaders in the field of comparative political research methodology – the theory of rational choice and neo-constitutionalism. The main achievement of the theory of rational choice is that it reduces the diversity of human activity to simplified models – games – and in each determines the optimal subjects of strategy. At the same time, the results obtained are, firstly, neutral, and secondly, widely used to explain social and political phenomena and their forecasting. The current stage of modernization began in the late 1980s. It began under the conditions of the collapse of the world socialist system, when post-socialist countries tried to join the world community of peoples and build civilized social states. Currently, the theory of modernization is being transformed into an important tool of knowledge.

The theoretical and methodological prerequisites of the modernization paradigm are formed by the classical theories of social change of G. Spencer (from «military» to «industrial» society), Emile Durkheim (from mechanical to organic solidarity), F. Tönnis (movement from natural ties of community to artificial atomistic).

In accordance with the approaches developed in the 50s and 60s, pp. XX century, modernization is a large-scale, multifaceted process that involves rapid social dynamics, radical changes in the social structure, living standards, cultural norms and values.

Conclusions. Political modernization is the process of transforming society, accompanied by the formation of political institutions, social mobilization and expansion of political participation, the spread of democratic values and norms inherent in developed countries in less developed countries.

Key words: state, political power, methodology of public administration, consolidated democracy, democratic transit, political modernization.

Постановка проблеми. Демократизація (демократичний транзит) почали вивчатися активно у науці державного управління у середині минулого століття. З кінця 60-х років основна модель вивчення розвитку демократії та, конкретніше, процесу демократизації була сфокусована лише на внутрішній політиці держави. Для аналізу бралася національна держава у відриві від міжнародних факторів, тим самим величезний перелік факторів, що впливають на демократизацію, не брався.

Із закінченням холодної війни підхід до вивчення демократизації став включати вивчення і оцінку ролі зовнішнього чинника на процеси демократизації всередині держави. Саме із закінченням Холодної Війни було засновано більшість міжнародних організацій, які мали на меті поширення демократії в центральноевропейських та східноєвропейських країнах. Слід зазначити зростання інтересу до розгляду питання про навмисне поширення демократії, особливо це стало актуально після подій 11 вересня 2001 року та подальших вторгнень до Іраку та Афганістану.

Аналіз останніх досліджень. У період закінчення холодної війни набувають свого розвитку низка міжнародних теорій, що описують відносини між міжнародними акторами та країнами-реципієнтами. Серед цих теорій можна виділити теорію дипломатичних зв'язків (*linkage diplomacy*). Ця теорія пояснює механізми, за яких одна держава впливає на політику в іншій державі, що сама по собі дуже схожа на механізм, який використовує донор для впливу та зміни політики в країні-реципієнті взамін допомоги, яку цей донор надає. Допомога, від якої країна-реципієнт залежить, сприймається як знаряддя донора. А, наприклад, слабка політика у сфері демократизації, у межах цієї теорії сприймається як слабка сторона країни-реципієнта. Використовуючи обіцянки надати допомогу або загрозу скоротити допомогу, донор впливає на ті галузі в політиці країни-реципієнта, в яких хоче бачити зміни. Показовою є робота (Selbervik, 1997), у якій застосовано цю теорію в рамках вивчення політики міжнародних акторів щодо демократії в країнах, що розвиваються.

Окремим напрямком у вивченні демократизації стало вивчення досвіду пострадянських країн у демократичному транзиті. Багато сучасних авторів вивчають теоретичні аспекти транзиту, тобто. переходу від недемократичного (комуністичного) політичного режиму до демократичного.

Дослідниця В. Банс вивчала контекст міжнародної нестабільності, з якою зіткнулися «країни посткомуністичного світу». У своїх роботах вона вивчала проблематику старих етнічних та міждержавних конфліктів на пострадянському просторі. Жак Рупник писав про «посткомуністичний розлом» на демократичну Європу та авторитарну Євразію (Rupnik, 1999). У 1990-ті роки дві третини іноземного капіталу, що надійшов у посткомуністичні держави Європи, припадало на країни – члени Євросоюзу. Але євроінтеграційні процеси були продиктовані скоріше політичними міркуваннями, аніж економічною доцільністю. Країни Східної Європи мали шанс стати периферією ЄС, який буде визначатися як неоколоніалізм у довгостроковій перспективі. Про незворотній розбудові країн Східної Європи до самого заснування наголошував у своїх роботах М. Леонард. Усі країни, які хотіли вступити до Союзу, мали «проковтнути» близько 80 тисяч сторінок європейських законів та адаптувати власне законодавство у відповідності з цими законами (Morlino, 2012; Morlino, 2015; Morlino, 2009). Процес контролювався армією представників, щоб перевірити, чи дотримуються встановлених критеріїв.

Але в той же час, феномен транзиту країн Центральної Європи полягає в тому, що в найкоротші терміни консолідованими зусиллями всього суспільства, з ініціативою еліт тут були реалізовані демократичні реформи і слали, спираючись на свій досвід, допомагати, як фінансово, так і надаючи технічну допомогу, у розвитку країн Східної Європи та по країнах Східної Європи, інтеграції.

А. Шайо у своїх наукових працях аналізує не лише багатофакторність процесів демократизації, а й виклики формування консolidованої демократії у Східній Європі. «Віра суспільства в правову державу і прихильність до нього неміцні, бо сама концепція імпортована до Східної Європи. Вона чужа більшості місцевих культур, яким знайома реальність пріоритету виживання на основі взаємних соціальних послуг», – підкреслює А. Шайо (Шайо, с. 5). Як стверджував Р. Даль, демократизація при відсутності згоди про конкретні кордони даної політичної одиниці не може досягнути консолідації.

Мета статті – проаналізувати історичні тенденції розвитку західних демократій у розрізі процесів політичних модернізацій та демократичного транзиту.

Виклад основного матеріалу. Відомі теоретики Данкварт Растоу, Роберт Даль, Маргарет Канован стверджували, що успішні демократичні транзити неможливі, якщо задачі національної революції не закінчені (у Західній Європі в межах давно існуючих держав та у Латинській Америці, в колишніх імперських колоніях). Зазвичай, та чи інша сформована держава і нація найчастіше передувала створенню демократії та ринкової економіки. У посткомуністичних державах ці процеси відбувалися одночасно, в умовах багатоетнічності, слабкості внутрішньої національної єдності, під загрозою сепаратизму. Причому, якщо відкати до авторитаризму у країнах південного типу транзиту ніколи не супроводжувались серйозними спробами обмежити ринкову свободу, то господарські наслідки СРСР – жахливі. Як казав Лех Валенса: тут прийшлося робити не уху з акваріумних рибок, а акваріум із ухи.

Дослідниця Маргарет Канован наголошує, що саме національна самоідентифікація створює дуже сильне почуття єдності, стабільності, легітимності, допомагає здійснити політичну мобілізацію, полтичне представництво та стимулює людей на жертвність.

Відомий вчений Тарас Кузьо відзначає, що розз'єднаність титульної нації в Україні заважає розвитку громадянського суспільства, що поряд з наявністю обширного середнього класу гарантує успіх демократичного транзиту.

Стабільні демократії для свого існування потребують не лише здорової економіки, а й консенсусу з приводу певних суспільних цінностей та переконань, на основі якої можна досягнути єдності політичної. Посткомуністична демократизація характерна тим, що зачіпає не лише сферу політики, а й культурний склад розуму громадян.

Давайте визначимо кілька закономірностей демократичного транзиту, що дістали належне теоретико-методологічне обґрунтування у працях відомих вчених. Зокрема такі.

1. **Томас Карозерс:** чим багатша країна, тим більш значна вірогідність успішного завершення у ній демократичних перетворень. Однак, країна,

де національне багатство формується переважно за рахунок високої концентрації джерел цього багатства на її території (нафта, корисні копалини) стикається в процесі демократизації зі значними труднощами.

2. **Томас Карозерс:** країни, оточені всіма або майже всіма недемократичними країнами найчастіше чинять супротив процесу демократизації, ніж ті, які оточені більш демократичними сусідами.

3. **Валерія Банс:** головну роль в процесі демократизації відіграють пол. еліти. Залежність демократії від їх цінностей, інтересів, поведінки зростає у випадку переходу від жорсткої диктатури до демократії. Виступаючи ініціаторами демократизації, політичні еліти грають визначальну роль у подальшому укріпленні або руйнуванні демократії.

4. **Самуель Хантінгтон:** здатність еліт до компромісу робить демократію можливою, а схильність еліт до боротьби робить демократію необхідною.

5. Парламентські системи більше придатні для укріплення демократії, ніж президентські.

6. Ні одна країна безболісно не переходила від традиційних абсолютистсько-олігархічних систем до демократії. Основна загроза демократії – слабкість верховенства права.

7. Демократичний транзит не завжди веде до встановлення демократії. У деяких посткомуністичних країнах він мав регресивний та інволюційний характер. Більшість сучасних посткомуністичних держав – квазідемократично авторитарні. Політичний еліті у такому контексті потрібно «не грати в рулетку, де переможець отримує все (гра з нульовою сумою з Теорії раціонального вибору), а перейти до відкритої конкуренції на основі загальних правил демократичної гри».

Також варто відзначити, що транзитологічна парадигма ставить акцент не на об'єктивні умови і передумови демократії, а на діяльність основних політичних акторів, передусім на стратегічний вибір і діяльність еліт. Тому, динаміка демократичних переходів залежить від характеру взаємодії різних політичних сил (див. Таблиці 1–6).

Таблиця 1

Участь старої та нової еліти у процесах демократичного транзиту

Стара еліта		Нова еліта	
Консерватори	Реформатори	Помірковані	Радикали
Реставрація попереднього режиму	Домовленість – компроміс, пол. системи	формування демократичної	Заворушення, застосування військової сили

Розробка автора

Таблиця 2

Моделі взаємодії політичних акторів у демократичному транзиті

	Помірковані об'єднуються з радикалами	Помірковані об'єднуються з консерваторами
Реформатори об'єднуються з консерваторами	Авторитарний режим лише частково лібералізується	Авторитарний режим зберігається у попередній формі
Реформатори об'єднуються з поміркованими	Демократія без гарантій і поступок поваленому режиму	Демократія із деякими гарантіями поваленому режиму

Розробка автора

Таблиця 3

Типи посткомуністичного транзиту (на початковому етапі)

Стратегія поведінки еліт	Старі реформаторські еліти	Старі реформаторські та опозиційні контреліти	Опозиційні контреліти
Конфронтація	Револуція зверху (Болгарія)	Оксамитові революції (Чехословаччина, НДР)	Револуція знизу (Румунія)
Поєднання конфронтації та пристосування	Перебудова / Постперебудова (Росія)	Реформи у лавіруванні (Угорщина)	Реформи через розрив знизу (Албанія)
Пристосування	Реформа зверху (Україна, Сербія, Білорусія)	Реформи через компроміс (Польща, Литва)	Реформа знизу (Хорватія, Естонія, Литва)

Розробка автора

Таблиця 4

Характерні риси політичного розвитку за різних схем політичного транзиту

Групи країн	Специфіка демократичного правління	Риси посттразитивного розвитку	Проблеми демократичного транзиту
Латвія, Литва, Естонія	Розвинений парламентаризм, наголос на тому, що носієм держави є нація	Розвиток плюралізму, виникнення опозиції, чіткий поділ влади на три гілки	Національно-етнічні
Угорщина, Словаччина, Чехія, Польща	Ліберальна демократія, домінування політичних свобод та громадянських прав	Біполярні партійні системи, розвиток приватної власності, вільні ЗМІ	Економічна відсталість та важкість реформ
Грузія, Україна, Росія, Сербія, Білорусія	Домінування держави як ініціатора і провідника демократичних реформ	Дефектні, фасадні демократії з авторитарних змістом демократичних форм політичних інститутів	Ціннісний вакуум (старі суспільні цінності зруйновано, нові – не витворено)
Узбекистан, Азербайджан, Туркменістан	Провал курсу на демократичні перетворення та реванш авторитаризму	Догматизм, етатизм, патерналізм, обмежений плюралізм, злиття гілок влади для монополії обслуговування інтересів лише одного політичного лідера – керівника держави	Протиріччя патріархально-традиційних цінностей суспільства ідеям демократії унеможливили демократ. транзит
Країни Латинської Америки	Навздогінна демократизація, вторинна модернізація, неврахування особливого внутрішньодержавного контексту у кожному національному регіоні	Низька відповідальність уряду, формальні гарантії прав людини, наявність можливості позбавитися негідних правителів	Риси патримоніального управління (клієнтелізм, персоналізація), представництво військових сил, бюрократизація

Розробка автора

Таблиця 5

Форми демократичних транзитів

За С. Хантінгтоном	Трансформація	Заміна	Заміщення	
За Хуаном Лінцем	Реформа	Руптура	Руптформа	
Характеристика	Правляча еліта очолює процес переходу до демократії, слабка опозиція – військові авторитарні режими (Чилі, Бразилія, Еквадор) та однопартійні системи (СРСР, Болгарія, Мексика)	Руйнація авторитарного режиму, перехід до демократії здійснюється опозицією, повний розрив з минулим, попередні правителі диктатори покидають політику (Чаушеску в Румунії, Маркос на Філіппінах)	Демократизація через спільні дії уряду та опозиції, уряд погоджується на зміни, але не зможе їх розпочати – багато протестів з боку опозиції та репресій з боку уряду – Польща, Чехословаччина	
За Ф. Шміттером і Т. Карлом	Нав'язаний перехід	Револуційний перехід	Пакт	Реформістський перехід
Характеристика	Одна з ведучих груп режиму заставляє інших акторів визнати лише свої правила гри	Револуційні виступи знизу під проводом опозиції та радикалів	Згода між правлячими групами попереднього режиму і новими елітами	Здійснення реформ правлячими групами через суттєвий тиск низів

Розробка автора

Таблиця 6

Стадії (послідовні етапи) демократизації

За Г.О. Донеллом та Ф. Шміттером	1. Лібералізація – демократія під опікою, трансформація авторитарної влади, укріплення громадянських прав і свобод, зниження екон. росту, зіткнення громадян. При наявності сильної опозиції настає наступний етап		2. Демократизація – прихід демократії уже не можна зупинити – влада групи людей замінюється владою політичних норм і правил, змагальні вибори. парламентаризм, реальна участь опозиції в творенні консенсусної політики		3. Соціалізація – засвоєння громадянами демократичних цінностей, інституційована політична активність у демократичному процесі, ріст життєвого рівня населення і швидкий економічний розвиток
За Андрієм Мельвілем	1. Ерозія і розпад авторитаризму – поява серед владної еліти прихильників консервативного і ліберального курсу	2. Режимна лібералізація – відкриття політичної системи	3. Інституціональна демократизація – прихід до влади нового уряду через вибори, реформи державних установ	4. Неконсолідована демократія – демократична і реально дієва Конституція, укріплення громадянського сусп-ва	5. Косолідація демократії як завершення переходу від електоральної до ліберальної демократії, звикання до демократичних правил політичної гри
За Д. Растоу	1. Підготовча		2. Фаза прийняття рішень		3. Фаза звикання
За Адамом Пшеворським	1. Лібералізація – відсутність консенсусу в системі авторитарного управління		2. Демократизація. Звільнення – лібералізація «знизу чи зверху»		3. Демократизація. Інститування – інкорпорація різних груп інтересів до управління
За Збігневом Бжезінським	1. Трансформація вищих структур влади та першопочаткова стабілізація економіки (1–5 років)		2. Стабілізація пол. системи – нова система виборів. прийняття Конституції, трансформація економіки (3-10 років)		3. Політична консолідація – стійке функціонування інститутів демократії та стійкий економічний ріст (5-15 і більше років)
За О. Віте	1. Лібералізація		2. Формальна-інституційна демократизація	3. Мертва зона – період нестабільності	4. Сутнісна демократизація – формування демократичної ідентичності правлячої еліти
					5. Консолідація демократії

У теорії демократичного транзиту є досить нові терміни:

1) «дедемократизація» (термін Чарльза Тіллі), що позначає рух до менш широкого представництва, нерівноправної, слабо захищеної та не зобов'язуючої процедури обговорення політичних призначень і визначення політичного курсу;

2) «редемократизація» як відновлення процесу демократизації, що мав місце в країні раніше, після деякого недовгого етапу авторитарної політичної практики.

Щодо визначення терміну “консолідація демократії”, є різні підходи, адже це поняття дискусійне, неоднозначне, консенсусне наукове визначення якого відсутнє, домінують непрямі підходи до його розуміння. Зокрема такі.

1. Данкварт Растоу: демократія стає консолідованою, якщо в ролі режиму не має реальної альтернативи в уявленні як еліт, так і всього суспільства.

2. Філіпп Шміттер: консолідація демократії – це стан, за якого політична еліта може очікувати, що правила політичної гри відомі і їх можна передбачити; це процес, в ході якого епізодичні угоди, випадкові рішення періоду переходу від авторитаризму трансформуються у відносини співробітництва і конкуренції, міцно засвоєні,

постійно діючі, які добровільно приймаються політиками та громадянами, що беруть участь у демократичному управлінні;

3. Семюел Валенсуела: режим не може вважатися консолідованою демократією, якщо ті особи, хто виграли необхідні для уряду вибори, підкорені представникам необраних еліт.

4. Адам Пшеворський: консолідована демократія – це стан, коли ніхто не думає про те, щоб діяти поза демократичними інститутами; коли все, чого хочуть ті, хто програв – це спробувати зіграти ще раз в рамках тих же інститутів, при яких вони щойно програли.

5. Ларі Даймонд: консолідована демократія – це стан, за якої еліти та громадськість впевнена, що існуюча у їхній країні політична система заслуговує захисту та покори їй. Також це поняття можна використати на позначення доцільності демократії та поведінкових стратегій у рамках існуючих демократичних політичних інститутів, що визнаються найкращими для організації даного суспільства.

Можемо узагальнити ознаки консолідованої демократії як кінцевого результату успішного демократичного транзиту. Зокрема такі:

– прогнозоване довготривале існування демократичного режиму;

- неможливість повернення до авторитаризму, здатність суспільства протистояти серйозним кризам;

- інституціоналізація демократичних структур та сприйняття останніх як легітимних зі сторони громадянського суспільства, відсутність анти-системних виступів;

- перетворення демократії у термінальну цінність, безболісний ціннісний консенсус еліт;

- стан, за якого політичні актори не витрачають значну кількість ресурсів, намагаючись створити недемократичний режим та не звертаються до насильства чи зовнішнього вторгнення, щоб відділитися від держави.

Розвиваючи тему навмисного поширення демократії слід виділити тему електоральних революцій на пострадянському просторі. Саме її розглядають як основні поштовхи до зміни політики пострадянських і не лише держав на прозахідні напрямки розвитку. Окремим напрямом у дослідженні демократизації та впливу на її поширення у пострадянському просторі є так звана дифузія – процес поширення нових ідей, інститутів, політик, поведінки. Дифузія поширюється географічно від однієї держави іншій чи групі держав. У сфері міжнародних відносин дифузія належить до процесів, що з електоральними моделями демократичних перетворень.

Основними прикладами подібних електоральних демократичних дифузій є події у Грузії (2003), Україні (2004), Киргизії (2005), Молдові (2009) (Hall, 2000).

Важливу роль у процесі формування порівняльної політології зіграла розробка американськими соціологами Девідом Аптера і Данкварт Растоу теорії модернізації, яка визначала закономірності переходу людства від традиційного до сучасного суспільства. Ця теорія була доповнена С. Хантінгтоном наприкінці 60-х років концепції політичного розвитку та стабілізації систем. У компаративістику ця ідея прийшла завдяки сприйняттю теоретичних надбудов Макса Вебера, введених у контекст структурно-функціонального аналізу Т.Парсонса.

Друга половина 60-х рр. визначається зростанням критики структурного функціоналізму та теорії модернізації. Деякі критики висувають тезу, що структурний функціоналізм методологічно потрібно зосереджувати на вивченні проблем повернення системи у колишній стан чи встановлення нової рівноваги, а головна увага дослідників має перебувати у полі проблеми стабільності, виживання системи. Ще більшу критику піддавали теорії модернізації. Головними недоліками теорії модернізації вважали

євроцентризм та підхід до європейсько-американської цивілізації як прогресивного варіанту розвитку. Пов'язаний з цим телеологізм відображав уявлення про суспільний прогрес як попередньо задану мету, яка експортується від країн першого світу до країн, що розвиваються (Hall, 2000).

Нарешті 70-х на перший план висунулися дві взаємопов'язані теорії, на сьогодні є беззаперечними лідерами в галузі методології порівняльних політичних досліджень – теорія раціонального вибору та неоконституціоналізм. Основним досягненням теорії раціонального вибору є те, що вона зводить різноманіття людської діяльності у спрощених моделях – ігор – і в кожному визначає оптимальні суб'єкти стратегії. При цьому отримані результати, по-перше, нейтральні, по-друге, широко використовуються для пояснення соціальних та політичних явищ та їх прогнозування.

З точки зору теорії раціонального вибору, ігри діляться на дві категорії: 1) ігри з нульовою сумою, де перемога одного з учасників однозначно забезпечується програшем іншого; 2) гра з ненульовою сумою. Кожна з них – спрощена модель, крізь яку можна розглядати не схожі суспільні та політичні колізії. Правила гри в політиці – це правила в умовах демократії – передбачаються Конституцією та неформальними політичними нормами, знаходять своє втілення в інститутах. Ось чому підхід, який застосовує досягнення теорії раціонального вибору до проблем компаративістики, називається неоінституціональним.

Між методами неоінституціонального та інституційного аналізу (який виник у 30-х рр.) є суттєві відмінності. Раніше (інституціоналізм) вчених більшою мірою вивчали правові аспекти державного устрою. Неоінституціоналізм вивчає парламенти, уряди, партійні системи, як сполучні елементи, у яких відбуваються активні взаємодії політичних суб'єктів. Головним завданням при цьому є визначення позитивного та негативного в межах кожного з інститутів, прогнозування поведінки суб'єктів, а також з'ясування умов, за яких вони обрали відповідні стратегії. При вирішенні цих завдань неоінституціоналісти широко використовують просторове та математичне моделювання політичного процесу. На думку Г. Вярда, до найважливіших методологічних напрямків сучасної компаративістики належать:

- 1) парадигма розвитку (девелопменталізм). Г. Алмонд («Політика регіонів, що розвиваються» (1960) запропонував застосовувати структур-

турно-функціональний підхід до аналізу країн, що розвиваються. Головна ідея парадигми розвитку полягає в тому, що соціально-економічна модернізація і політичний розвиток йдуть поруч, а останнє є наслідком першого. З цього висновку можна висловити такі рекомендації: країни Європейського Союзу повинні всебічно підтримувати їх демократизацію. С. Хантінгтон («Політичний порядок у суспільствах, які змінюються» (1968) довів, що економічний розвиток третього світу призводить до соціальної мобілізації та політичної участі нових соціальних сил. У разі, якщо політична участь випереджає політичну інституціоналізацію, це призводить до дестабілізації ситуації, появи невдоволення, невдоволення співвідношення між рівнем економічного розвитку суспільства та його політичною структурою. Багатство сприяє плюралізму, а бідність – авторитаризму;

2) теорія залежності – відсталість країн другого та третього світу пояснюється проникненням транснаціональних корпорацій, які сприяють лише вибіркому розвитку деяких секторів економіки в цих країнах, та відтворюють соціальну нерівність (Душ Сантос). Проте «багаті» країни несуть основну відповідальність за низький чи недостатній рівень розвитку «бідних» країн;

3) корпоративізм. Коли асоціації інтересів певним чином організовані та коли вони беруть участь у процесі прийняття рішень на різних рівнях державної влади. Ф. Шміттер вважає, що корпоративізм необхідно розглядати як один із можливих механізмів, що дозволяє асоціаціям інтересів співпрацювати між своїми членами та різними контрагентами;

4) політекономічний підхід – зосереджує основну увагу на вивченні взаємовпливу між економікою та політикою, орієнтує дослідників на з'ясування ролі соціо-економічних акторів у прийнятті політичних рішень.

Бінарний аналіз як метод корпоративного аналізу дозволяє провести точніше зіставлення об'єктів, що вивчаються, коли аналіз охоплює занадто велика кількість факторів і критеріїв (Hall, 2000). Його головне значення в тому, що він дає можливість проводити дослідження глибше.

Бінарне порівняння іноді є найкращим методом дослідження, при якому не випускається ні загальне, ні особливе. Порівняння двох країн підвищує інтерес до кожної з них і наголошує на їх головних характеристиках і самотності. Однак бінарне порівняння може бути використане не тільки для того, щоб шляхом протиставлення підвищити рівень знань про різні системи. У багатьох випадках цей метод може також сприяти

кращому значенні загальних явищ. У таких випадках обидві країни, що досліджуються, можуть розглядатися як різні ілюстрації широкого теоретичного усвідомлення. Метод бінарного порівняння застосовується до країн, що мають подібні особливості, навіть якщо мета аналізу полягає в тому, щоб з'ясувати відмінності, що існують між ними в одній або кількох специфічних областях.

Методологічними проблемами порівняння під час використання бінарного підходу можна визначити:

1) проблема універсальності. Суть проблеми в тому, чи можна поширити отримані щодо груп країн емпіричні узагальнення попри всі країни. Деякі індекси демократії, які використовуються у глобальних дослідженнях, мають схильність сприяти одним країнам та регіонам та знижувати оцінки демократичності інших. Ця проблема вирішується повторними порівняльними дослідженнями, які уточнюють та додають нові нюанси у вихідні узагальнення,

2) проблема «Гелтона». У порівняльних дослідженнях країну розглядають як незалежну одиницю дослідження. Однак в умовах глобалізації економічних та політичних процесів, інтенсивної взаємодії країн часто виникає питання про залежність внутрішніх та зовнішніх факторів та умов. Тобто йдеться про вплив зовнішніх факторів на культуру,

3) проблема виміру. Вимірювання кількісних об'єктів ставить питання щодо можливості метричних шкал, що дозволяють надалі здійснювати статистичний аналіз матеріалу. При виборі індикаторів та індексів відзначається вплив ціннісних орієнтацій дослідника, що призводить до спотворення отриманих емпіричних даних,

4) проблема еквівалентності. Особливого значення ця проблема набуває при застосуванні у порівняльних дослідженнях методів інтерв'ю, анкетного опитування, експертного аналізу. Йдеться про еквівалентність використовуваних понять та процедур. Еквівалентність – взаємна релевантність значення концепту у різних культурах.

Наприкінці 1950-х років у рамках порівняльної політології виникла теорія політичної модернізації. Термін «модернізація» пов'язаний із французькими словами *moderne* – сучасний, новітній та *modernization* – оновлення. Модернізацію розглядають як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються у всіх компонентах соціальної сфери (економічної, правової, політичної, культурної, освітньої тощо).

Нинішній етап модернізації розпочався з кінця 80-х років. Його початок відбувався за умов розпаду світової соціалістичної системи, коли постсоціалістичні країни намагалися влитися у світове співтовариство народів, будували цивілізовані соціальні держави. Нині теорія модернізації трансформується на інструмент пізнання.

Теоретичні та методологічні передумови модернізаційної парадигми утворюють класичні теорії соціальних змін Г. Спенсера (від «військового» – до «промислового» суспільства), Еміля Дюркгейма (від механічної – до органічної солідарності), Ф. Тьонніса (рух від природних зв'язків спільності до штучного атомістичним).

Т. Парсонс у своїй теорії структурно-функціонального аналізу вважав, що сутність модернізації полягає у зменшенні функціональної нероз'єднаності соціальних одиниць та зростанні структурної диференціації, обумовленої виникненням нових соціальних організацій, що спеціалізуються на виконанні особливих функцій. При цьому кожна структурна одиниця соціальної системи при диференціації її функцій утворює нові соціальні елементи з більшою здатністю адаптації до середовища, і, більш сучасні.

Відповідно до підходів, розроблених у 50-60-х рр. XX ст., модернізація є широкомасштабним, багатостороннім процесом, який передбачає швидку соціальну динаміку, радикальні зміни у соціальній структурі, життєвих стандартах, культурних нормах та цінностях.

У сучасних дослідженнях модернізацію розуміють як:

1) як створення нових інституціоналізованих механізмів примирення та узгодження інтересів (С. Хантінгтон, Ш. Ейзенштадт),

2) як дифузія влади та функціональна зміна способів рекрутування та циркуляції еліт, що передбачають поділ політичних та економічних ресурсів влади, раніше зосереджувалися в одних руках, у багатьох елітних чи громадських групах (Р. Даль, С. Ліпсет),

3) як економіко-технологічна трансформація через індустріалізацію (Д. Растоу),

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теорія політичної модернізації є важливим методологічним конструктом для вивчення проблем розбудови консолідованої демократії.

Рівень соціально-політичної модернізованості суспільства можна оцінити за п'ятьма основними критеріями:

1) ідентичності, що характеризує ступінь та характер розвитку політичної культури особистості,

2) легітимності, яка характеризує ступінь та мотиви публічної підтримки існуючих методів політичного управління,

3) участі, яка показує ступінь перетворення політично пасивного населення на активну завдяки його участі у виборах, у діяльності масових партій, громадських рухів,

4) дистрибуції, яка показує ступінь рівності у суспільному поділі можливостей та благ,

5) проникнення, що показує ступінь партикуляризму, вузькості інтересів, сепаратизму.

Отже, політична модернізація – процес трансформації суспільства, що супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей та норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: —

1. Craith Nic, M. Culture and citizenship in Europe. Questions for anthropologists. Social Anthropology. 2004. URL: <http://europe.praguesummerschools.org/files/europe/6euic.pdf>.
2. Hall, B. Global Civil Society: Theorizing a Changing World. *Convergence*. 2000, 33, 1–2, P.10–42.
3. Morlino, Leonardo. *Changes for democracy: actors, structures, processes*. Oxford: Oxford University Press. 2012.
4. Morlino, Leonardo. *Changes for democracy: are there hybrid regimes?* Central European Political Science Review (Central European Political Science Association). 2015. 16 (60), 14–49.
5. Morlino, Leonardo. *Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?* European Political Science Review (Cambridge Journals). July 2009. 1 (2), 273–296.
6. Morlino, Leonardo. *Legitimacy and the quality of democracy*. International Social Science Journal (Wiley), June 2009. 60 (196), 211–222.
7. Morlino, Leonardo. *The quality of democracy: an agenda for future research?* Participation (International Political Science Association), November 2009, 33 (2): 3.
8. Rupnik J. The Postcommunist Divide. *Journal of Democracy*. 1999, 10, 1 (4).
9. Selbervik Hilde. *Aid as a tool for promotion of human rights and democracy: What can Norway do?* Oslo: Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs. 1997 (Evaluation report 7.97).
10. Шайо А. Корупція, клієнтелізм і майбутнє конституційної держави у Східній Європі. Конституційне право. 1999. № 1.
11. Kotsur V., Kuprii T., Semenets-Orlova I., Skliar N., Drakokhrust T., Berezovska-Chmil O. Security issues on the european continent in conditions of russia's aggression against Ukraine. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 2023, 17(6), 1–12.

REFERENCES:

1. Selbervik, Hilde. (1997). *Aid as a tool for promotion of human rights and democracy: What can Norway do?* Oslo: Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs (Evaluation report 7.97)
2. Morlino, Leonardo (July 2009). *Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?*. European Political Science Review (Cambridge Journals) 1 (2), 273–296.
3. Morlino, Leonardo (November 2009). *The quality of democracy: an agenda for future research?* Participation (International Political Science Association) 33 (2), 3.
4. Morlino, Leonardo (June 2009). *Legitimacy and the quality of democracy*. International Social Science Journal (Wiley) 60 (196), 211–222.
5. Morlino, Leonardo (2015). *Changes for democracy: are there hybrid regimes?* Central European Political Science Review (Central European Political Science Association) 16 (60), 14–49.
6. Morlino, Leonardo (2012). *Changes for democracy: actors, structures, processes*. Oxford: Oxford University Press.
7. Rupnik, J. (1999). The Postcommunist Divide. *Journal of Democracy*. 10, 1 (4).
8. Craith Nic, M. (2004). Culture and citizenship in Europe. Questions for anthropologists. Social Anthropology. Retrieved from: <http://europe.prague-summerschools.org/files/europe/6euic.pdf>.
9. Hall, B. (2000). Global Civil Society: Theorizing a Changing World. *Convergence*. 33. 1–2. P.10–42.
10. Shaio, A. (1999). Koruptsiia, kliientelizm i maibutnie konstytutsiinoi derzhavy u Skhidnii Yevropi [Corruption, Clientelism and the Future of the Constitutional State in Eastern Europe]. *Konstytutsiine pravo*. 1999. № 1.
11. Kotsur, V., Kuprii, T., Semenets-Orlova, I., Skliar, N., Drakokhrust, T., & Berezovska-Chmil, O. (2023). Security issues on the european continent in conditions of russia's aggression against Ukraine. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 17(6), 1–12.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 03.11.2025